

М. ДОЛІШНІЙ, М. КОЗОРІЗ

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Останні десятиріччя XX століття ознаменувалися істотними досягненнями у теорії управління розвитком суспільства планетарного характеру. Західна економічна думка дедалі більше концентрується навколо досліджень, пов'язаних з процесами і формами управління світовою системою господарювання, пошуком нової парадигми управління, яка ґрунтується на принципах раціональності, справедливості, демократизму, відкритості. Все це зумовлює глобальні зміни планетарного масштабу. Тому для українських економістів надзвичайно актуальним завданням стає аналіз форм впливу глобалізації на розвиток національної економіки, вироблення стратегії її захисту від негативних наслідків цього процесу.

Ключовою фігурою сучасних систем управління розвитком суспільних відносин, зокрема економічними процесами, є людина, її інтелектуальний потенціал. Тому постає проблема ефективного керування цим потенціалом у напрямі гармонійного розвитку світової спільноти. Саме такі підходи втілюються у нові економічні теорії — «раціонального вибору», «справедливості», «раціональної поведінки», «суспільного розвитку» тощо. Інтенсивність пошуку нових форм управління розвитком економіки зростає передусім внаслідок загострення проблем соціально-економічного, екологічного, політичного характеру, які загрожують існуванню людства і розв'язання яких виходить за межі можливостей окремих держав.

Більшість сучасних глобальних проблем слід вважати наслідком багатовікового невмілого, марнотратного господарювання людства на Землі. Отже, лише зміна людських відносин у планетарному масштабі здатна їх розв'язати. Нині обмеженість багатьох видів природних ресурсів, нерівномірність насичення ними різних територій загострює боротьбу між державами за володіння цими ресурсами і за ринки збуту, спонукає людство до пошуку нових видів ресурсів, необхідних для цивілізованого суспільного розвитку, зумовлює доцільність постановки питань, пов'язаних з раціональним, ощадливим використанням ресурсного потенціалу планети. Отже, йдеться і про управління світовою економікою. Однак більшість ідей і пропозицій щодо керування економічними процесами на світовому рівні має переважно теоретичний і не досить обґрунтований характер. Поки що відсутні такі моделі управління світовою економікою, які б гарантували стабільність світової системи господарювання, забезпечували гнучку координацію економічної політики національних держав, спрямовували їх розвиток на збереження людських цінностей і процвітання людства.

При цьому слід констатувати, що керування окремими економічними процесами планетарного рівня набуває дедалі більш інтегрованих, замкнених форм. Проте ці процеси протікають нерівномірно. Найбільші досягнення спостерігаються у сфері управління фінансовими ресурсами, телекомунікаційними, інформаційними потоками. Досягнення у галузі комп'ютерних технологій, електронних розрахунків, кредитних карт, використання супутникового та опто-волоконного зв'язку вже тепер дають змогу миттєво переміщати фінансові ресурси, укладати фінансові угоди, переказувати гроші з одного рахунку на інший незалежно від відстані і державних кордонів. Це, безумовно, можна розглядати як

реальні кроки на шляху побудови системи керування економічними процесами на світовому рівні.

Однак реальне створення такої системи — надскладна проблема світового масштабу, розв'язання якої потребує часу. Крім того, потрібне суспільне визнання необхідності такої системи. Нині ще немає консенсусу між політиками, економістами, бізнесменами різних країн, які справляють найбільший вплив на розвиток світової економіки. Керування економічними процесами на міжнародному рівні відбувається під значним впливом стихійних факторів та домінуючого тиску групових інтересів найбільш розвинених держав світу. Можна виділити два досить суперечливі напрями у формуванні систем керування економічними процесами у планетарному масштабі. Перший — це розширення світогосподарських економічних зв'язків на базі інтернаціоналізації національних економік та їх інтеграції у світовий економічний простір. Другий — збереження функцій незалежності та самостійності національних економік у світовому економічному просторі.

Перший напрям у найбільш концентрованій формі прийнято розглядати як процеси глобалізації, що характеризують розвиток світової економіки і впливають на економіку національних держав. Питання глобалізації виокремились у новий самостійний розділ економічної теорії наприкінці ХХ ст., і нині у цій галузі економічних досліджень ще багато неясного. Точиться жвава полеміка серед економістів, політиків, філософів, соціологів щодо визначення сутності, ролі, функцій глобалізації та форм і наслідків її впливу на розвиток світової економіки та національних економік окремих держав. При цьому на сторінках вітчизняних і зарубіжних економічних журналів висловлюються досить суперечливі думки — від суцільної ейфорії в оцінці можливих позитивних наслідків глобалізації до повного заперечення її позитивності. Реальними носіями глобалізації є міжнародні структури, альянси, регіональні економічні центри, транснаціональні компанії.

Другий напрям базується на тому, що основу економічних процесів планетарного масштабу становлять національні економіки самостійних держав. При цьому кожна держава, інтегруючись у світовий економічний простір, намагається зберегти внутрішню цілісність і самобутність культури нації, свій економічний потенціал. Одним державам вдається цього досягти, іншим — ні. Все залежить від їхньої адаптованості до процесів, які відбуваються у світовій економіці, здатності передбачити можливі зміни та використати їх у власних інтересах. Найгостріше ця проблема стоїть перед молодими державами, які виникли наприкінці ХХ ст. у процесі розпаду соціалістичної економіки. Всі новостворені держави сформували власну національну економічну політику, яка ґрунтується на принципах ринкової системи господарювання і передбачає їх входження до світового економічного простору як рівноправних партнерів. Однак практична реалізація поставлених завдань виявилася набагато складнішою, ніж передбачали реформатори і політики.

Дослідження довели, що глобальні економічні і політичні перетворення останніх десяти років ХХ ст. позитивно вплинули на економіку розвинених держав світу, посиливши їхню роль у міжнародному розподілі праці, полегшивши їм доступ до ресурсного потенціалу планети та розширивши ринки збуту продукції і послуг. Водночас постсоціалістичні країни з перехідною економікою змушені були долати складну економічну ситуацію, зумовлену інфляційними, гіперінфляційними і кризовими явищами, внаслідок яких знизився рівень добробуту основної частини населення. Ці країни втратили ринки збуту. В результаті сформувалася концепція економістів і політиків, за якою процеси глобалізації негативно впливають на розвиток національних економік, обмежують економічну та політичну самостійність окремих держав. Не вдаючись у подробиці дискусій, спробуємо

викласти свою позицію щодо проблеми глобалізації та форм її впливу на розвиток національних економік.

На нинішньому етапі суспільного розвитку глобалізацію слід сприймати як об'єктивний процес. Вона реально існує як наслідок розвитку міжнародних економічних відносин. Активізаторами глобалізації є не тільки прогрес у сфері науки, техніки, технології, а й системи керування ним.

Той факт, що людський капітал, інтелект, знання визнаються основним ресурсом, висуває на перший план людські інтереси, включаючи різні форми їх прояву. І саме вони стають основною рушійною силою у формуванні глобальної мети розвитку економіки планети, механізмів її реалізації.

Наявність різних концепцій економічного розвитку людства загострює боротьбу окремих держав за ринки збуту, за доступ до інвестицій, підштовхує їх до інтеграції та об'єднання у регіональні угруповання міжнародного масштабу, включаючи економічні союзи, транснаціональні корпорації, компанії тощо, з тим, щоб через них посилити свій вплив на розвиток світової економіки.

Процеси глобалізації не мають завершених форм, вони перебувають лише на стадії становлення. Напрями і форми впливу глобалізації на розвиток національних економік окремих держав значною мірою залежать від інтересів впливових особистостей — олігархів, які їх реалізують через діяльність міжнародних структур. Боротьба за розподіл і перерозподіл світового економічного простору і вплив глобалізації на розвиток національних економік здійснюється з позицій трьох-чотирьох економічних центрів, основними з яких прийнято вважати США, Європейський Союз (ЄС), Східно-Азіатські альянси, де провідна роль належить Японії.

Реалізаторами процесів глобалізації на даному етапі суспільного розвитку виступають понад 60 регіональних міжнародних угруповань економічного характеру, близько 60 тисяч транснаціональних компаній і корпорацій. Найвпливовішими організаціями міжнародного і світового рівня, через які реалізуються процеси глобалізації, прийнято вважати насамперед такі політичні та економічні організації, як ООН, Світовий банк, МВФ, ЄБРР, СОТ, ГАТТ, МОП та інші. До речі, між цими впливовими організаціями далеко не завжди спостерігаються узгодженість і прозорість при прийнятті спільних рішень. Крім того, часом не виконуються вже ухвалені постанови. Внаслідок цього між різними міжнародними угрупованнями загострюється боротьба за ринки збуту, володіння ресурсами. Саме глобалізація переносить таку боротьбу на міжнародний рівень. Широко відомі торгові суперечки з приводу постачання м'ясних продуктів з Америки до Європи і навпаки. США обклали стовідсотковим митом цілу низку товарів європейського походження (сир рокфор, консерви, шоколад, соки тощо), і це дуже звузило експортні можливості регіону. Причому американські санкції, не зачіпаючи інтересів Великобританії, водночас безпосередньо стосуються таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, Данія. Існує багато суперечностей між різними міжнародними економічними центрами, зокрема між ЄС і США. Немає згоди і у справі використання нових видів продуктів, створених на базі досягнень біотехнологій, за допомогою змін у геномі рослин. Цілий ряд транснаціональних компаній («Монканто», «Дюпон», «Доу») активно просувають такі товари на світові ринки, тимчасом як їхні опоненти наполягають на необхідності переконливо довести їх корисність і всебічно вивчити вплив на гени людини.

Відомі суперечності між США і Японією щодо експансії автомобільних ринків, електронного обладнання, обчислювальної техніки тощо. Для узгодження міжнародних

торговельних угод затверджуються тисячі різних документів, що значно ускладнює просування товарів на ринки збуту, здорожчує продукцію, збільшує трансакційні витрати і врешті-решт знижує ефективність господарювання та прибутковість компаній.

Торговими суперечками має займатися Всесвітнє торгове товариство (ВТТ). Але практично існує багато різних факторів, які гальмують розв'язання проблеми. Навіть у межах окремих міжнародних угруповань відбуваються постійні сутички, схрещуються національні інтереси. Більше того, всередині країн, які об'єднались у міжнародні альянси, далеко не всі поділяють думку щодо корисності таких кроків. Це наочно проявилось у країнах Західної Європи під час наради керівників провідних країн з питань глобалізації. Виступи громадськості проти посилення економічної глобалізації мотивовані тим, що за останні роки збільшився розрив між доходами бідних і багатих країн світу. За останні 15 років доходи на душу населення знизились більш як у ста державах світу, а різниця між доходами багатих і бідних держав за останні 30 років зросла у 159 разів! Розвиток процесів глобалізації деякі дослідники безпосередньо пов'язують з наростанням злиденності, спустошенням довкілля, руйнацією національних культур, етнічних особливостей невеликих націй і водночас збагаченням заможних держав. З цим можна погодитись. Але глобалізація — це і прискорення економічного розвитку цілих регіонів, активний обмін інвестиціями, спілкування між людьми різних континентів, доступ до досягнень світової науки тощо. Таким чином, її слід розглядати як складний багатоаспектний процес, наслідки якого можуть бути різними, а отже, їх необхідно передбачати і керувати ними.

Один з напрямів подолання міжнаціональних перешкод — створення транснаціональних компаній (ТНК). Нині вони контролюють близько 40 % світових засобів виробництва та 75 % світової торгівлі товарами і послугами. Такі структури майже без перешкод проникають на національні ринки, використовуючи для цього інструменти глобалізації. Більшість штаб-квартир найвпливовіших ТНК розташовані у Сполучених Штатах Америки. Це не тільки зумовлює поширення впливу США на світогосподарські зв'язки, а й формує їхню однобічність, дає змогу нав'язувати американську ділову етику іншим регіонам. Уже сьогодні майже всі ділові кола перейшли на спілкування англійською мовою, що з часом може призвести до недооцінки культурних надбань інших націй. Американський спосіб життя через засоби масової інформації свідомо нав'язується народам багатьох країн і континентів. Держави колишнього Союзу теж впроваджують у себе американську систему освіти, начебто спеціально готуючи молодих фахівців «на експорт». А тим часом саме країни Європи та СРСР мали найкращі технології підготовки фахівців вищої і середньої кваліфікації. За підрахунками західних учених, еміграція висококваліфікованого фахівця рівнозначна вкладанню в економіку обраної ним держави мільйона доларів ¹. Підраховано, що внаслідок еміграції з Росії висококваліфікованих фахівців ця країна тільки в економіку США інвестувала понад трильйон доларів.

Що ж до України, то вона, за різними оцінками, втратила у 90-ті роки минулого століття до 15—20 % інтелектуального потенціалу. За роки реформування вітчизняної економіки за межі країни виїхало 30 % учених вищої кваліфікації та працездатного віку. Така сама ситуація і в інших європейських постсоціалістичних державах. Розв'язання проблеми потребує кількаразового підвищення рівня оплати праці у країнах з перехідною економікою, чого вони не здатні зробити в найближчі роки. Тому вплив кадрів з цих країн спостерігатиметься і далі, принаймні найближчим часом.

При цьому багаті держави, використовуючи можливості глобалізації, свідомо формують програми задоволення потреб своєї економіки у фахівцях за рахунок постсоціалістичних

країн. Водночас останні лише пасивно фіксують міграцію населення і продовжують готувати кадри для розвинених держав.

Можна назвати ще ряд факторів, що характеризують односторонність результатів глобалізації, від яких вииграють насамперед багаті держави. До таких факторів належать:

- розширення ринків збуту продукції і послуг;
- використання дешевої робочої сили;
- реструктуризація галузей власної економіки з перенесенням екологічно небезпечних технологій в інші країни;
- підвищення прибутковості компаній за рахунок дешевої робочої сили та сировинних ресурсів;
- посилення політичного тиску на менш розвинені держави;
- використання у власних інтересах наукового, інтелектуального потенціалу інших держав;
- зниження соціальної напруженості у суспільстві за рахунок перерозподілу доходів від господарювання на користь передових держав тощо.

Разом з тим розпад Союзу не тільки позитивно вплинув на піднесення економіки розвинених держав світу, а й зумовив необхідність перегляду цілей, функцій і завдань багатьох міжнародних організацій. Так, більшість міжнародних економічних і політичних центрів, створених після Другої світової війни з метою забезпечення стабільності економічного розвитку слаборозвинених держав, а також протистояння комуністичному руху (ООН, Світовий банк, МВФ, ЄБРР тощо), нині потребують реконструкції. Зокрема, у 54 країнах, які отримували допомогу від МВФ протягом 1986—1997 рр., зростання ВВП на душу населення за 12 років становило в середньому лише 4 %. За цей же час держави, які не звертались по допомогу до МВФ, досягли зростання ВВП на душу населення на 24 %². Всесвітній банк за останні три десятиліття надав допомогу 68 країнам світу, більшість з яких не змогла ефективно її використати, а у 20 країнах, які отримали по 1,4 млрд доларів, виробництво ВВП на душу населення знизилось на 21,7 %. Ці результати можна пояснити різними причинами. На наш погляд, основні з них такі:

- формальний підхід до визначення реальних потреб держав, яким надається фінансова допомога;
- нав'язування політики і механізмів реформування національної економіки з позицій інтересів міжнародної організації;
- відсутність об'єктивного контролю за цільовим використанням наданої допомоги.

Міжнародні фінансові організації за допомогою сучасних фінансових інструментів намагаються маніпулювати розвитком окремих держав, змінювати ситуацію на фінансових ринках тощо. Не завжди таке втручання відповідає інтересам окремих держав, але його глобальний характер зумовлює необхідність формування відповідної політики.

Форми глобалізації віддзеркалюють реальний стан і суперечливість політичних та економічних перетворень у різних регіонах планети. Відсутність механізмів регулювання впливу процесів глобалізації на розвиток національних економік з позицій інтересів суспільства — найслабше місце у діяльності міжнародних структур і об'єднань. Особливо гостро це відчувається в умовах посилення міжнародного тероризму і боротьби з ним. На початку нового століття протистояння міжнародному тероризмові набуло планетарного характеру. Настав час вводити адекватні форми відповідальності міжнародних центрів за прийняті рішення та за їх наслідки, причому робити це необхідно, виходячи із загальнолюдських цінностей.

Нинішній етап діяльності міжнародних економічних центрів набуває дедалі жорсткішого політичного забарвлення, яке суперечить проголошеним принципам демократії, відкритості національних економік, їх взаємопроникненню з метою спільного розв'язання важливих соціально-економічних та екологічних проблем. Лише за місяць військових дій в Афганістані кількість робочих місць у США (за даними на 6 листопада 2001 р.) скоротилася на 415 тис. За прогнозами фахівців, у 2002 р. кількість зайнятих у світовому масштабі може знизитись на 24 млн осіб, з них майже 9 млн скорочень припадає на туристичний бізнес.

Нова політична та економічна ситуація у світі потребує реструктуризації системи управління розвитком національних економік з урахуванням можливих форм впливу процесів глобалізації та її наслідків. Передусім це стосується країн, що сформувалися на терені колишнього СРСР і вже відчули досить своєрідний вплив процесів глобалізації.

Чи не найскладніша ситуація склалася в Україні, яка протягом століть не мала своєї державності, а була складовою частиною інших країн. Її політичний статус сформувався досить швидко, а от система управління економікою і досі перебуває на стадії реформування. Владні структури, які утворилися на першому етапі становлення державності (1991—1994 рр.) не мали повного уявлення про ті труднощі, що очікували країну та її населення у процесі реформування вітчизняної економіки. Багато рішень приймалося без належних обґрунтувань та прогнозування їх можливих наслідків, тому їх доводилося постійно змінювати. Оцінюючи сьогодні ті рішення, можна зробити три узагальнюючі висновки.

По-перше, спираючись на світовий досвід, Україна правильно обрала шлях розвитку, визначивши пріоритетність ринкової системи господарювання у контексті поєднання її з принципами демократизації та соціальної спрямованості.

По-друге, вітчизняні реформатори не мали достатнього досвіду у розробці проектів таких глобальних перетворень у сфері управління економікою, яких потребувала ситуація. Більшість стратегій довелося запозичати у тих країн, які раніше розпочали процеси реформування соціалістичної економіки, але ще не мали помітних позитивних зрушень. Відсутність власної стратегії реформування вітчизняної економіки з урахуванням історичного розвитку України, традицій і менталітету її населення слід вважати одним з найбільших прорахунків реформаторів.

По-третє, міжнародні структури, які є реалізаторами процесів глобалізації (Світовий банк, МВФ, ЄБРР та інші), брали активну участь у виробленні стратегічних напрямів реформування вітчизняної економіки, надаючи фінансові консалтингові послуги, здійснюючи підготовку економістів ринкового профілю, фінансуючи проекти ринкових перетворень. Дослідження показали, що більшість рекомендацій, наданих Україні міжнародними економічними центрами, мали формальний характер, не були належно

пристосовані до конкретної ситуації, яка сформувалась у вітчизняній економіці, не враховували традицій і менталітету нашого населення. Тому такі загальновизнані і апробовані в інших країнах світу прийоми оздоровлення занепадаючої економіки, як швидка приватизація, лібералізація цін, послаблення впливу держави на керування економічними процесами, відкритість національної економіки і внутрішніх ринків, не принесли вітчизняній економіці очікуваних результатів. Більше того, Україні, як і іншим постсоціалістичним країнам, довелося пройти через зниження обсягів виробництва більш як удвічі, через інфляцію, знецінення основних фондів, вкладів населення, зростання безробіття, бідності і знедоленості значної частини населення.

Досвід реформування нашої економіки однозначно довів, що процеси глобальної перебудови суспільства надто складні і потребують не послаблення ролі держави, як це рекомендувалось західними радниками, а її посилення. Для того, щоб реформи були успішними, вони повинні задовольняти інтереси більшості населення, а держава має взяти на себе відповідальність за соціальні наслідки економічних перетворень. Такий напрям у вітчизняній економіці почав реалізовуватися лише з 1997—1998 років, з прийняттям постанов уряду і Президента України про регулювання і дерегулювання економічних процесів. Однак тривалий час ринкові структури в Україні формувались стихійно. Панувало гасло: «Що не заборонено — те дозволено». За невідпрацьованості законодавчої бази це призвело до зростання тіньової економіки, масового порушення чинного законодавства, вивезення вітчизняних інвестицій за межі держави тощо. До того ж, зарубіжні інвестори, спостерігаючи таку ситуацію, не поспішають вкладати капітали у розвиток української економіки, а міжнародні об'єднання не сприймають Україну як рівноправного партнера.

Аналогічна ситуація характерна і для інших держав постсоціалістичного простору. Незважаючи на наростання процесів інтеграції і глобалізації, практично жодній країні з перехідною економікою не вдалось інтегруватись у престижні міжнародні угруповання.

Україна як європейська держава прагне інтегруватись в ЄС. Однак ця організація висуває такі вимоги до своїх потенційних членів, які Україна поки що неспроможна задовольнити. Крім того, наростає конкуренція між європейськими державами за членство в ЄС. Водночас інша міжнародна структура, яка склалась у процесі розпаду СРСР — Співдружність незалежних держав (СНД), — починає формувати стратегію посилення впливу на розвиток світової економіки, використовуючи для цього реальну ситуацію, в якій опинилися держави з перехідною економікою.

У межах СНД провідна роль належить Росії. Посилюється економічна залежність країн, які беруть участь у Співдружності, від ресурсного потенціалу російської економіки, насамперед у сфері енергетичного забезпечення. Специфічність економічних відносин між країнами — учасницями СНД зумовлена тим, що в межах цього міжнародного економічного центру одночасно відбуваються процеси інтеграції і диференціації. Останнє викликане тим, що досі не вирішено багато питань щодо поділу і перерозподілу власності колишнього СРСР. Залежність новостворених держав від ресурсів Росії робить актуальними питання, пов'язані із забезпеченням їх економічної безпеки. У такій ситуації доцільно, щоб Україна, орієнтуючись на глобальні зміни у світовій системі господарювання, розробляла власну стратегію взаємовідносин з міжнародними економічними центрами. Форми такого впливу та їх наслідки можуть бути досить різноманітними (див. таблицю).

Форми впливу глобалізації на розвиток національної економіки		
Критерії впливу глобалізації	Наслідки	
	Позитивні	Негативні
Вертикальний зріз глобалізації вищого рівня: входження до міжнародних економічних центрів	<p>доступ до міжнародних інвестиційних фондів;</p> <p>сподівання на допомогу міжнародних економічних центрів за форс-мажорних ситуацій;</p> <p>доступ до прогресивних технологій;</p> <p>зниження трансакційних витрат при просуванні продукції на міжнародні ринки;</p> <p>підвищення ефективності господарювання;</p> <p>захист групових інтересів на міжнародних ринках;</p> <p>підвищення добробуту населення</p>	<p>зростання економічної залежності держави від вимог міжнародних економічних центрів;</p> <p>необхідність виконання вимог міжнародних економічних центрів;</p> <p>обмеженість у формуванні стратегії розвитку національної економіки</p>
Горизонтальний зріз глобалізації міжнародного рівня; єврорегіони	<p>розширення доступу до іноземних інвестицій;</p> <p>розширення доступу до прогресивних технологій;</p> <p>опанування нових форм організації та керування виробничими процесами;</p> <p>розширення можливостей ознайомлення з досягненнями світової системи господарювання;</p> <p>необмежені можливості формування зворотних</p>	<p>вимивання з національної економіки висококваліфікованих кадрів;</p> <p>наповнення вітчизняних ринків іноземною продукцією, у тому числі і низькоякісною, неконкурентоспроможною на інших світових ринках;</p> <p>втрата міжнародних і вітчизняних ринків з багатьох видів традиційних для України товарів</p>

	економічних зв'язків між державами на партнерських засадах	
Горизонтально-вертикальний зріз глобалізації на базі діяльності транснаціональних компаній	<p>доступ до нових технологій;</p> <p>створення нових робочих місць;</p> <p>доступ до нових ринків збуту;</p> <p>опанування нових форм організації праці, виробництва;</p> <p>швидка адаптація до ринкової системи господарювання;</p> <p>інвестиційна активність засновників ТНК</p>	<p>експлуатація вітчизняних сировинно-матеріальних ресурсів;</p> <p>використання дешевої робочої сили;</p> <p>перекачування прибутків у країни, де містяться штаб-квартири ТНК;</p> <p>нав'язування умов виробництва периферійним державам</p>

Вищий рівень глобалізації, коли держава може виступати рівноправним учасником міжнародних економічних центрів і безпосереднім реалізатором процесів глобалізації, ще не є реальністю для економіки України (за винятком її членства в ООН, СНД).

Натомість українська економіка відчуває тиск з боку провідних держав світу, що найбільш проявляється в їх антидемпінговій політиці стосовно нашої продукції.

Досить сказати, що тільки за останні два роки щодо 16 груп української продукції, яка поставляється на міжнародні ринки, здійснюються антидемпінгові та спеціальні розслідування. Виштовхнути її з міжнародних ринків намагаються, зокрема, США. Вони проводять антидемпінгове розслідування щодо прокату гарячекатаного металу (передбачаючи антидемпінгову маржу — 89,49 %), а також нітрату алюмінію (антидемпінгова маржа — 156,29 %). ЄС веде антидемпінгове розслідування стосовно карбаміду (попереднє рішення передбачає антидемпінгове мито — 624—1390 євро за 1 тону). Росія розгорнула спеціальні розслідування щодо карамелі, компресорів для холодильного устаткування, арматури.

Кожна з цих держав захищає передусім свої ринки від експансії зарубіжних країн. Конгрес США підтримує рішення адміністрації президента про необхідність закриття американського ринку для постачальників імпортової сталі, у тому числі й української, як мінімум на чотири роки. Ще жорсткіші вимоги США пред'явили Україні щодо виробництва продукції аудіо- і відеоапаратури, зокрема компакт-дисків (CD). Виштовхнувши Україну із зовнішніх ринків, США посприяли тому, що і вітчизняні споживачі залишились без CD-продукції. Більше того, слід очікувати нового скорочення кількості робочих місць внаслідок можливого зменшення обсягів експорту. На думку експертів, проблему з піратством роздмухано штучно. Суть того, що відбувається, в іншому: США використали інструменти тиску на Україну тоді, коли її власна економіка переживає період спаду. Саме в цей період сильніша країна починає розв'язувати свої

проблеми за рахунок інших держав. Слід звернути увагу і на те, що дешеві компакт-диски виробляються у Китаї, Росії, Болгарії, Тайвані, однак санкції планується застосувати лише до України.

А Росія вже найближчим часом може ввести спеціальне мито у розмірі 20—40 % на українські труби. Фахівці прогнозують подальше посилення тиску на виробників хімічної, легкої, харчової промисловості, продукція яких є предметом експорту української економіки. Отже, слід вчитися протистояти цьому тискові.

Однією з ефективних форм такого протистояння є створення локальних міжнародних угруповань. У Європі це реалізувалося у формуванні єврорегіонів, до компетенції яких входять розробка і реалізація комплексних програм з розв'язання спільних соціально-економічних, екологічних та інших проблем. Єврорегіони здебільшого охоплюють транскордонні території сусідніх країн, стимулюючи та активізуючи їхній економічний розвиток на основі інтеграції спільних інтересів. Україна, розташована у центрі Європи, бере активну участь у формуванні «Карпатського єврорегіону» (Україна, Угорщина, Словаччина, Польща, Румунія), єврорегіонів «Буг» (Україна, Польща, Білорусь), «Нижній Дунай» (Румунія, Україна), «Прут» (Молдова, Румунія) та інші.

Єврорегіон — це не нове наднаціональне чи наддержавне утворення, а структура, покликана сприяти міжрегіональній співпраці між її членами. Тому прикордонні території, які входять до складу єврорегіонів, не проводять власної зовнішньої політики, а розвиваються у межах національної зовнішньої політики відповідної держави. Разом з тим єврорегіон є реальною формою інтеграції економічних інтересів прикордонних територій різних держав, котру водночас слід розглядати як специфічний прояв процесів глобалізації. Для України участь у єврорегіонах може стати стратегічним напрямом реалізації програми входження до ЄС.

Критерієм глобалізації, за яким прийнято характеризувати стан окремих держав, є рівень відкритості їх національних економік. Саме за цим критерієм міжнародні економічні центри оцінюють хід реформування економічних систем постсоціалістичних країн, у тому числі й України. Проте досі немає єдиної загальновизнаної методики такої оцінки. Тим часом в економічній пресі наводяться досить суперечливі дані, які не відповідають дійсності. Так, за висновками Світового банку, Україна за рівнем відкритості економіки посідає одне з останніх місць. З цим неможливо погодитись, оскільки ми підтримуємо двосторонні торгово-економічні відносини майже з усіма державами світу і обсяги експорту нашої країни досить високі.

Тим часом зарубіжні держави отримали майже необмежений доступ на ненасичений український ринок, заповнивши його дешевими товарами, значна частина з яких виявилася низькоякісною і неконкурентоспроможною на інших міжнародних ринках. Лідери світової економіки досить уміло використали ненасичені ринки постсоціалістичного простору у власних інтересах. Саме тоді, коли в країнах з перехідною економікою спостерігався пік кризи, розвинені держави досягли найвищих темпів економічного зростання. Однак вони втрачають ці темпи в міру виходу постсоціалістичних країн з кризового стану. Це свідчить про те, що процеси глобалізації набувають планетарного масштабу, а світова економіка — цілісності і замкненості. За такої ситуації тиск лідерів світової економіки на менш розвинені країни зростатиме і виявлятиметься саме у різних формах глобалізації.

Формою прояву процесів глобалізації є, скажімо, те, що більшість штаб-квартир ТНК розташовані за межами нашої країни, а отже, основна маса прибутків від діяльності

структурних підрозділів і дочірніх відділів таких компаній осідає саме в них. Разом з тим, через ТНК Україна створює нові робочі місця, має доступ до зарубіжних інвестицій, до нових прогресивних технологій та організаційних схем виробничих процесів. Отож, ефективність від поширення такої форми міжнародної співпраці залежить від ретельності визначення вихідних позицій, економічних інтересів кожного учасника ТНК. Важливо, щоб інтереси засновників ТНК відповідали інтересам національної економіки.

І все ж можна прогнозувати, що суперечливість ще довгий час буде основною ознакою процесів глобалізації. Від уміння протистояти натиску сильніших держав та використанню ними процесів глобалізації у власних інтересах залежатиме економічна безпека національних економік. Саме з цих позицій слід формувати економічну політику, довгострокову стратегію розвитку національної економіки.

З огляду на реальну ситуацію, в якій нині опинилась Україна, її економічні інтереси концентруватимуться навколо двох економічних центрів — ЄС і СНД. Про вступ України до ЄС можна говорити лише як про перспективу. Проте реалізація навіть довгострокової перспективи потребує певних заходів уже сьогодні. Слід з'ясувати інтереси ЄС стосовно нашої держави та їх відповідність її національним інтересам, а відтак розробляти стратегію входження України до складу ЄС і механізми подолання існуючих перешкод.

Зовсім інша стратегія потрібна для відносин з СНД. Структуроутворюючими параметрами тут мають стати зниження односторонньої залежності національної економіки України від енергоресурсів Росії, пошук альтернативних джерел енергоносіїв, активізація економічних стосунків з іншими державами на рівноправних партнерських засадах.

Важливо усвідомити, що за роки незалежності Україна набула безцінного досвіду існування в умовах ринкового середовища. Найскладніший період становлення залишається позаду. Національна економіка починає виходити з кризи і реалізовувати свій потенціал. Однак перші її успіхи поки що нестабільні. Їх закріплення в умовах зниження темпів економічного зростання США, Японії, а також ЄС потребує посилення ролі і функцій державного управління. Важливо правильно обрати напрями стратегічного розвитку національної економіки з урахуванням того, що вплив глобалізації посилюватиметься.

Роль держави у новій геополітичній ситуації має концентруватися на формуванні стратегій **оборонного** і **наступального** характеру. Чільне місце у їх реалізації належить активній політиці регіонів.

Мета **оборонної стратегії** полягає у тому, щоб протистояти негативному впливу процесів глобалізації, забезпечити цілісність держави та ефективний розвиток національної економіки, використовуючи для цього прогресивні форми світогосподарських зв'язків, а також досягнення світової системи господарювання і потенціал власної економіки. Така стратегія має формуватися на принципах пріоритетності національних інтересів у визначенні ступеня відкритості нашої економіки, розумного протекціонізму стосовно підтримки вітчизняних товаровиробників.

Тільки держава як єдиний політичний і правовий об'єкт, який володіє всім спектром владних повноважень, повинна формувати стратегію захисту внутрішніх ринків за умов наростання впливу глобалізації, забезпечувати конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг на міжнародних ринках.

За відкритості національної економіки держава повинна контролювати рух капіталів, сприяти тому, щоб інвестиції осідали в країні і використовувалися для її розвитку, стримувати багатих громадян у їхньому бажанні вивозити капітали за кордон і там платити податки за вигідніших умов. Останній аспект особливо актуальний для України, оскільки на сьогодні з держави вивозиться більше фінансових ресурсів, ніж надходить. Щоб розв'язати проблему, потрібно насамперед вдосконалити податкову систему, сформувати законодавчу базу, яка гарантуватиме збереження і повернення інвесторам капіталів, вкладених ними у розвиток української економіки.

Політика раціонального протекціонізму держави має спрямовуватися на захист внутрішніх ринків від експансії інших держав при забезпеченні сприятливих умов для розвитку конкуренції між вітчизняними товаровиробниками. Але пільги і привілеї для окремих виробництв і галузей, які може надавати держава, виходячи із стратегічної необхідності, мають бути тимчасовими і змінюватися залежно від державної стратегії.

Наступальна стратегія в економічній політиці держави повинна мати довгостроковий характер, враховувати глобальні зміни, які відбуваються у світовій системі господарювання, сприяти інтеграції національної економіки у світовий економічний простір. При цьому важливо розраховувати на власні можливості. Участь зарубіжних партнерів у вітчизняній економіці має бути лише одним із компонентів економічної стратегії держави. З цих позицій функції держави повинні якісно змінюватися в напрямі поглиблення аналізу і оцінки потоків інформації, які характеризують реальні зміни у світогосподарських зв'язках та їхній вплив на розвиток національної економіки.

Нові інформаційні технології дають можливість швидко і якісно формувати потоки економічної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень. Разом з тим зростає небезпека того, що на державний рівень може надходити недостовірна, свідомо сфальсифікована інформація. Або навпаки — за межі країни може потрапляти інформація, яка розкриває політичні, економічні, фінансові та інші таємниці держави. Ці питання набувають особливої актуальності для України і потребують прийняття нових законодавчих актів, які не тільки регламентуватимуть вимоги до інформаційного забезпечення управлінських процесів на всіх рівнях, а й посилюватимуть відповідальність за шкоду, завдану інтересам держави.

Оскільки сьогодні жодна держава світу не може абстрагуватись від впливу процесів глобалізації, економічна політика має дедалі більше орієнтуватися на ті зміни, які відбуваються у світовій системі господарювання, адаптуватися до зовнішньоекономічної ситуації за максимального забезпечення власної незалежності, цілісності та суверенності.

© ДОЛІШНИЙ Мар'ян Іванович. Академік НАН України. Голова Західного наукового центру НАН України (Львів).

КОЗОРИЗ Марія Андріївна. Доктор економічних наук, професор. Завідувач відділу Інституту регіональних досліджень НАН України (Львів). 2002.

¹ [\[до тексту\]](#) Глобализация мирового хозяйства и место России/ Отв. ред. В. Колесов, М. Осемова — М.: ТЕИС, 2000. — С.230.

² [\[до тексту\]](#) Загладин Н. США: общественно-политическое развитие на рубеже нового века // МэиМО, 2001.— № 5.— С. 13.